

SVEN LIDMAN-SILFVERSTÅÅHL I DEN JUDISKA FINANSVÄRLDEN*

Svante Hansson

Stockholms universitet

I skönlitteraturen har det ekonomiska genombrottet i Sverige — övergången från ett agrart, ämbetsmannastyrt, till ett industriellt men ännu inte helt byråkratiserat samhälle — behandlats ur ett flertal perspektiv. En samtida skildring är romanen *Köpmän och krigare* av Sven Lidman, utgiven 1911. Den fick genomgående goda recensioner i dagspressen där man inte minst intresserade sig för dess starka judiska anknytning. Så skrev tex Bo Bergman i *Dagens Nyheter* (1):

Såvidt jag känner till, har här för första gången gjorts ett försök att i romanform och i några typer psykologiskt skissera det israelitiska elementet i vår högre affärsvärld och de kraftkällor ur hvilka framgången väsentligast är att härleda. Men bakom dessa lustiga bilder och litet osammanhängande nedkastade berättelser om kupper och katastrofer får man raslynnnet i dess olika fasetter, det personlighetsbestämda, judiskt rofferi liksom judisk intelligens och idealitet.

Det kapitalistiska genombrottet kom ganska sent i Sverige men industrialiseringen gick i gengäld desto snabbare (2). Efter en förberedelsestid på 1850- och 60-talen, som framförallt berörde skogsindustrin, startade den på allvar efter 1870. Då hade fortfarande mer än 70 procent av svenskarna sin försörjning i jordbruket. Fyrtio år senare hade andelen sjunkit under 50 procent, samtidigt som befolkningen trots en betydande utvandring — omkring en miljon människor lämnade landet mellan 1860 och 1910 — på femtio år ökade från 3,9 till 5,5 miljoner. Hela denna

ökning absorberades av "stadsnäringarna" medan jordbruksbefolkningen höll sig konstant.

Trä och järn, traditionella svenska produkter, var de första branscher som industrialiserades. Mellan 1876/80 och 1911/15 steg pappersmasseproduktionen från 11 700 till 1 124 300 ton per år. Järnmalmsproduktionen steg från 930 000 ton per år 1886/90 till 4,6 miljoner ton 1906/10. På 1890-talet tog också tillverkningsindustrin fart. Vid första världskrigets utbrott fanns redan många av de storföretag, byggda på inhemska uppfinningar eller konstruktioner, som fortfarande spelar en viktig roll i vårt näringsliv: ASEA, Separator (numera Alfa-Laval), Atlas Copco, SKF, AGA och Volvo. Också konsumtionsvaruindustrin växte explosionsartat, samtidigt som jordbrukets mekanisering började. Industrins andel av den totala sysselsättningen uppgick 1910 till 32 procent medan den moderniserade handeln och de starkt utbyggda kommunikationerna försörjde 13 procent av befolkningen.

I det ekonomiska skeendet är det framför allt en aspekt som fascinerar Lidman, och som han skildrar i *Köpmän och krigare*: Spekulationsfebern. I det begynnande 1900-talets liksom i 1980-talets Sverige var det många som försökte göra ekonomiska "klipp". Aktiekurserna fluktuerade våldsamt, förmögenheter — en del verkliga, andra blott korthus som störtade samman vid första konjunkturavmattning — kunde vinna och förloras på börserna eller i spelet om

råvarutillgångar och patenträttigheter. Tors-ten Gårdlund, som analyserat detta fenomen (3), skriver:

Dessa företeelser voro inte utan inflytande på de borgerliga skiktens livsföring. Många av de penning-placerare, som kommit med i spekulationsvägen efter sekelskiftet, voro vinsthungeriga på ett helt annat sätt än de köpmän, bruksägare och ämbetsmän, som förut tecknat andelar i industrier och banker, och de sparare, som helt stillsamt brukat uppge sitt yrke som "kapitalist". I den svenska skönlitteraturen, särskilt hos tiotalisterna, återspeglas de finansiella händelser som här berörts. Sven Lidmans roman Köpmän och krigare (1911) är helt uppbyggd av material från förkrigskonjunkturen.

Köpmän och krigare utgör, enligt den inre kronologin, sista delen av den romansvit om den adliga ätten Silfverstååhl, som Lidman i snabb följd utgav i fem volymer, 1910–1913. Från början var det meningen att det skulle bli en trilogi. I sin dagbok (4), skrev författaren, den 25 juni 1910:

Min nya roman, som jag redan skrivit några sidor på och som jag egentligen jämte Stensborg och en till fick iden till den minnesvärda natten ute på Dalarö då Karin skulle fara in dagen därpå till Stockholm för att opereras.

Den natten då Stensborg, Thure Gabriels moraliska problem och en roman till föddes såsom tre berättelser om en släkt, tre berättelser, hvilka tillsammans skulle bilda en volym och handla om olika medlemmar af ätten Silfverstååhl...

Detta hände noga räknadt natten mellan onsdagen och torsdagen den 28–29 juli 1909.

I Köpmän och krigare sammanvävs flera händelseförlopp. Den kris i familjen Silfverstååhls historia som är genomgående motiv i fyra av romansvitens fem delar får sin lösning och övergången från den gamla till den nya tiden fullbordas. När boken är slut har de fyra medlemmar av familjens yngsta generation, vilkas öden skildras i sviten, vunnit nya grundvalar för sina fortsatta liv.

En familjemedlem, Johan, möter vi i fångelset där han avtjänar straffet för ett meningslöst brott. Det blev vändpunkten. Han har mognat i fångelset. Hans vilja har frigjorts och kan i fortsättningen inriktas mot positiva mål. Som bonden Johan Stål skall han en gång lämna fångelset och återvända till fädernejorden.

Johan spelar en viss roll för handlingen i Köpmän och krigare. En annan familjemedlem, huvudpersonen i Thure-Gabriel Silfverstååhl (1910), skymtar däremot endast som hastigast. Han är på väg till Amerika med släktarkivet i bagaget. Bakom sig lämnar han sitt gamla liv, sin svaghet, ett brott som han hade beslutat sig för men inte lyckats genomföra. Och det var minsann inte något vanligt struntbrott. Den svärmiske nationalisten Thure Gabriel hade tänkt mörda ingen mindre än den gamle konung Oscar II, för att denne underlåtit att aktivt ta ledningen för ett försök att med våld hålla Norge kvar i union med Sverige. Den öppeta kritiska skildringen av kungahuset skapade på sin tid skandal kring romanen.

Mer aktivt betydelsefull i Köpmän och krigare är huvudpersonen i Carl Silfverstååhls upplevelser (1912), där den unge löjtnanten tvingas ta avsked för att sedan åkta sin älskarinna, sin kompanichefs hustru, dotter till finansmannen Einar Severin. Carl Silfverstååhls upplevelser tillhörde inte den planerade trilogin. Den tillkom enligt en senare dagboksanteckning (5) främst för att författaren behövde pengar, men den lät honom också samla ihop några lösa trådändar från Köpmän och krigare och gav honom möjlighet att återvända till militärlivet, där han trivdes väl.

Huvudperson i Köpmän och krigare är emellertid Johans yngre bror, Henrik. Han hade till skillnad från Johan visat håg och fallenhet för studier. I Uppsala hade han läst juridik. Men han ville inte slå in på den traditionella ämbetsmannabanan; det var affärsjuridiken, den moderna tiden, som han lockades av. I den radikala studentföreningen Verdandi hade Henrik träffat Richard Herner, medlem av en judisk affärsdynasti, och genom honom dennes syster Elsa, med vilken han gifter sig. Berättelsen om den första krisen i detta äktenskap är en av handlingstrådarna i Köpmän och krigare.

Själva giftermålet skildras dock i Stensborg, där Henrik genomgående får en tämligen osympatisk framtoning. Han skildras som en hänsynslös streber som under ständiga anklagelser för gnidighet låtit sin ekonomiskt trängde bror underhålla sig under studentåren. Men när brodern dömts för det brott, vars yttre orsak var de ekonomiska

svårigheterna, visar Henrik ingen barmhärtighet. Han tillskansar sig familjefideikommisset som han därpå skaffar sig tillstånd att sälja. Det återköps för Johans räkning av ett konsortium, där grannar och avlägsna släktingar ingår, däribland Thure Gabriel, som på detta sätt kan förvärva familjearkivet. Henrik hade därmed huggit av sina rötter, både till jorden och familjen. Några djupare band till nation och fädernesland torde han inte heller ha haft. Skildringen av Henriks utveckling till mognad och insikt om familjens och nationens betydelse är en annan handlingslinje i Köpmän och krigare.

Henrik och hans hustru är inte de enda förgrundsgestalterna i boken. Den berättar också familjen Herners historia från den dag den trettonårige judepojken Schmeril Lepinski lämnade sin moders hem i Pasewalk i Pommern för att efter en svår sjöresa hamna i Sverige. Där bytte han namn och blev Abraham Herner, gick i handelslära och gifte sig till en manufaktur-, galanteri- och importaffär. Tre bröder importerades som expedit i affären där de under ivrigt prutande sålde sekunda varor till prima priser. Abraham fick två söner, Moritz och Otto, och två döttrar. I gymnasiet fick Otto kontakt med den gamla svensk-judiska aristokratin och hans bror Moritz och systemen Ida gifte sig så småningom med var sin medlem av familjen Krumm. Moritz och hans sväger Joseph Krumm övertog ledningen av affären och började införa moderna affärsmetoder, bla fasta priser. Otto förblev ogift och gick även i övrigt sin egen väg. Han övertog en liten bank, som han utvecklade och gav ett nytt namn, Industribanken. Under hans ledning utvecklades också familjeföretaget genom sammanslagning med sin värsta konkurrent till ett modernt varuhus med namnet Aktiebolaget Svea-Magasinet.

Familjen Herners historia berättas till stor del genom återblickar. Men den förs fram till romanens nutid genom skildringen av den stora affärsduellen mellan Otto Herner och Einar Severin, Carl Silfverstååhls svärfar. Det gäller kontrollen över Leitanenfälten, en väldig kopparmalmfyndighet som Severin kontrollerar. Men han är i finansiella svårigheter och Otto Herner ser möjligheten att ruinera Severin och ta över hans tillgångar, dit också industriföretaget Axnorverken och

kraftföretaget Karlsbrofallen hör. Det finansiella intrigspelet skildras ingående. Men duellen slutar liksom i fallet Svea-Magasinet med en kompromiss. Henrik Silfverstååhl som genom egna spekulationer engagerats i Leitanenfälten lyckas tillsammans med sin kusin Carl övertyga Herner och Severin om nödvändigheten av att skapa ett nytt företag, Aktiebolaget Svensk Koppar. Därigenom förverkligas det program som Henrik Silfverstååhl numera står för, den nationella, svenska kapitalismen. Krigarna har blivit köpmän.

Det var till dessa affärsepisoder Gårdlund refererade. Samtiden hade ingen svårighet att se varifrån uppslagen hämtats (6) även om det också förekom misstag (7). Den eftervärld som har tillgång till memoarverk och ekonomisk-historiska monografier är kanske ännu bättre ställd. Detaljer som den tidningsläsande allmänheten inte hade tillgång till skildras i denna litteratur och därigenom möjliggöres jämförelser med Lidmans framställning. Och han är påfallande välunderrättad. Svea-Magasinet är ett inte alltför fantasifullt namn på det välkända Stockholmsvaruhuset Nordiska Kompaniet (NK), skapat genom sammanslagning de äldre affärshusen Joseph Leja och K.M. Lundberg. Kurt Samuelssons monografi om NK och Josef Sachs memoarer skildrar den verklighetsbakgrund som Lidman utnyttjade (8).

Det är inte riktigt lika enkelt i fråga om Leitanenfälten. Nils Meinander hävdar i sin bok om Grängesbergsbolaget att "inspirationskällan är omisskännlig" (9). Och visst finns det detaljer i Lidmans skildring, framförallt av det han kallar Nuorivaaraaffären men också i andra hänseenden, som påminner om om Gränges övertagande av de lappländska järnmalmsfälten (10). Men det är en annan episod i vår ekonomiska historia som fått lämna huvuddelen av verklighetsstoffet. Striden mellan Herner och Severin gäller upplösningen av "den så kallade kopparhärvan" (11) och redan namnligheten för tankarna till den "metallurgiska härvan" som i årtal satsades både affärslivet och via ymniga tidningsskriverier även allmänheten i Sverige (12). Det finns dock en viktig skillnad mellan de två härvorna: i upplösningen av den metallurgiska härvan deltog inga kusiner Silfverstååhl — och den slutade olyckligt.

Varifrån hade Lidman hämtat sina kunskaper? Han var inte någon bred skildrare av sin samtid. I det hänseendet uttalar han sig själv mycket kritiskt om författaren till Stensborg och Thure-Gabriel Silfverståahl i ett manuskriptfragment som härstammar från 1950-talet (13):

Jag var ju en människa som strängt taget inte ägde någon kunskap om det jag skrev om. Jag visste ju egentligen ingenting om det sociala och politiska skeendet i vilket mitt livsöde fördes fram som gruskornet i ett jordskred. Men som barnet, vilket mot sin vilja pressas ut ur moderlivet, med skrik protesterar mot den nya och okända miljön i vilken hon hamnat, så blev också min första reaktion en serie infantila och förvirrade protester.

Jag visste ju ingenting om de sociala, politiska och ekonomiska verkligheterna i min samtids Sverige. Jag visste en hel del om riksråd och fältmarskalkar under vår storhetstid och deras grev- och friherrskap etc. etc.

Men om min svenska samtid visste jag så gott som ingenting och nu skulle jag helt plötsligt taga parti — ja inte blott taga parti utan uttala mig om svensk inrikespolitik av 1909.

Den ganska sparsamma Lidmanforskningen har inte direkt jävat detta omdöme även om den i viss mån nyanserat det. Om halten av verklighetsförankringen i Köpmän och krigare har Lidman själv, såvitt jag vet, däremot inte uttalat sig. Samtiden kände ju igen sig, men det behöver inte betyda mer än att författaren tagit del av skvallret. Litteraturforskarna har varit kritiska. Enligt Erik Hjalmar Linder (14) ligger

det "gammalmodiga" i Köpmän och krigare... i den alltför nymornade skildringen av svenska industrimän och deras arbete. Den är gjord från den fattige och otroligt imponerade författarens synpunkt; förvärvet av rikedom och makt ter sig som affärsmannens snart sagt enda verksamhetsområde.

Lidmans vän från studentåren i Uppsala, John Landquist (15), är inne på liknande tankegångar. "En vanlig läsare" kan enligt hans åsikt, inte bedöma sanningshalten i de skildrade affärsintrigerna och "den moderne läsaren" kan inte förstå att "en riktig finansman" skulle uttala sig på det sätt som en av romanens huvudpersoner gör. Landquist utvecklar:

Under några år har jag haft tillfälle att vid Mercuri-Schartauanernas affärspedagogiska kurs och vid de kongresser, som benämnts Kontakt med världsmarknaden, höra föredrag av ett antal av våra främsta företagsledare. Det har varit sakligt inriktade, högt bildade män, utmärkta talare. De har talat om arbetet i företaget, om ledaregenskaper, om egenskaper och inställning en anställd bör ha för att vinna framgång, om vad ett företag är skyldigt sina anställda. Det har varit en synnerligt stor skillnad mellan tänkesätten hos dessa samhällsorienterade moderna affärsledare och dem som Otto Herner lägger i dagen i Sven Lidmans roman.

Landquist hävdar sammanfattningsvis att "handelns och industrins ledare samhällsbildats i högst betydlig grad på de 41 år som gått sedan Sven Lidmans roman utkom," och att den som skildring av "högre stockholmskt affärsliv" är föråldrad.

Kanske det. Och kanske inte. Landquists empiri är skörare än ett urblåst äggskal. Näringslivets män gjorde vackra uttalanden också i början av 1900-talet och affärsakrobatik i den högre skolan förekommer också i dag (16). Däremot finner man knappast positiva värderingar av den i moderna svenska romaner. Det gör man hos Lidman. Han är fascinerad och låter sin huvudperson deltaga i spelet. Men det eftersträvansvärda, idealet, är egentligen något annat: Att bygga för framtiden, för en ny, den här gången industriell, storhetstid åt Sverige. I Köpmän och krigare är det också till slut en affär av det slaget, ett produktivt företag på fast nationell grund, som förverkligas genom kusinerna Silfverståahls ingripande, även om skildringen får stanna på det finansiella och organisatoriska plan där Lidman kände sig hemma.

Sammanfattningsvis kan man säga att affärsskildringen i Köpmän och krigare är tämligen realistisk så långt den går. Den finansiella verkligheten har fått lämna stoffet. Men till den fysiska verkligheten, där produktionen sker, dit kommer man aldrig. Idealet gestaltas inte i romanen.

De figurerande personerna har dock i många fall tecknats efter levande modell. Det finns ingen anledning att här försöka identifiera dem alla; det får räcka med några av huvudpersonerna.

Det finns anledning att börja med författaren själv. Innehåller romanen något självporträtt? Sven Lidmans vän och förläggare,

Tor Bonnier, berättar en belysande anekdot (17):

Jag minns en kväll då John Landquist och jag satt hemma hos Sven, och John om något problem sa att "det är ändå det viktigaste för oss alla." — "Nej", sa Sven, "det som för mig är det betydelsefullaste i livet är Silfverstååhlnarnas blå ögon!" Han menade sina egna.

Vem var då Sven Lidman? Han föddes i Karlskrona 1882, växte upp under knappa förhållanden i Stockholm, tog studenten där år 1900, avlade lägsta möjliga akademiska examen 1901 och blev reservofficer 1903 (18). Som poet debuterade han 1904 och gav på fem år ut fyra diktsamlingar och två volymer med lyriska dramer. Den tongivande kritikern Oscar Levvertin hann före sin död (1907) berömma de två mellersta diktsamlingarna och Lidman betraktades allmänt som mycket lovande.

Därefter följde en prosaperiod med de fem Silfverstååhromanerna, avbruten 1914 under arbetet på en ny roman, *Huset med de gamla fröknarna*, som utkom först 1918 och allmänt anses vara hans bästa roman.

Under mellantiden hann Lidman med att vara redaktör för de svenska aktivisternas — de som önskade att Sverige skulle stödja axelmakterna eller till och med inträda i Första världskriget på Tysklands sida — organ *Svensk lösen* 1916–18. Han blev också frälst, närmare bestämt den 17 mars 1917.

Lidman gav ut ytterligare en roman innan han 1921 anslöt sig till Pingströrelsen. Därefter blev det mest predikosamlingar tills han efter en schism utelöts ur *Filadelfia*.

Då började den sista perioden i hans författarskap, den självbiografiska. Inte så att Lidman försummat den aspekten tidigare; i flera av predikosamlingarna ingick självbiografiska partier (tex *På resan genom livet*, 1934, *Guds eviga nu*, 1936). Men nu utkom fyra märkliga bekännelseböcker där Lidman skildrade sin barndom (*Gossen i grottan*, 1952, *Lågan och lindansaren*, 1952), ungdom och lyriska period (*Mandoms möda*, 1954, *Vällust och vedergällning*, 1957). Böckerna täcker, frånsett vissa framåtblickar, tiden fram till 1908. En ofullbordad memoardel, *Kolpotören*, är ännu outgiven (19).

Tor Bonnier fortsätter sin ovan citerade karaktäristik:

För Sven Lidman var Sven Lidman ständigt det mest häpnadsväckande problemet som han aldrig upphörde att diskutera och dissekera. Han kunde i timmar tala om vilken påverkan han rönt från den eller den familjemedlemmen i gångna generationer, hur hans förfäders upplevelser sublimerats i honom och hur märkvärdig och fängslande den orosblandning var som utgjorde Sven Lidman.

Intresset för slakten och dess betydelse för telningen bestod. Lidman skildrade dess öden i boken *Blodsarv*. Försök till ett människoödes förhistoria (1937) och de två första delarna av självbiografien. Lidhultsslakten eller "lidmännerna" som de enligt familjetraditionen kallar sig, härstammar från den småländska nämndemannen Peder Larsson. Hans sonson, Sven Fredrik Lidman, var orientalist, medlem av Götiska förbundet och domprost i Linköping. Dennes bror Lars-Gustav ägde godset Lilla Gullborg i Östergötland, som senare fick stå modell för Stensborg. Domprosten hade åtta söner, av vilka fyra omkom genom drunkning, och fyra döttrar. Hans hustru var född Annerstedt. På hennes sida förekommer också namn som Cederström, De Geer och Lagerstråle, alla friherrliga, och "vanliga" adelsnamn som von Rosenstein och Tersmeden. De tre äldsta bröderna Lidman skickades till Katedralskolan i Uppsala där deras morbror Rudolph Annerstedt var rektor och de bodde hos en annan släkting, ärkebiskop Carl von Rosenstein, tillsammans med diverse adliga och friherrliga kusiner som dessutom i allmänhet var några år äldre.

En av de tre, den originelle, efter en skjutolycka enbente kapten Sam Lidman, skapare av ett av Sveriges märkligaste monument, parken Djäkneberget i Västerås, kom senare att utöva ett avgörande inflytande på den unge Sven Lidman. Det var hans otidsenliga, oböjliga nationalism och konservatism som präglade de politiska värderingar som genomsyrade Stensborg och Thure Gabriel Silfverstååhl. Lidman skriver själv i ett manuskriptfragment (20):

Ja, Stensborg, det var min första omvändelse, till sanningen — omvändelsen till den första verkligheten. Det var också min omvändelse till farbror Samsgestalten. Jag förstod visserligen ej medvetet själv att jag kände mig som ett slags farbror Samsförkunnare — predikare av hans ideal.

Silfverstååhlsviten är inte någon romantiserad släktrönik. Men det är uppenbart att Lidman hämtat och omgestaltat en mängd stoff därifrån i romanerna, och man känner igen drag från författarens personlighet hos flera av huvudpersonerna — i bröderna Johan (21) och Henrik, hos Thure Gabriel (även om iden med emigrationen till Amerika hänför sig till en ungdomsvän) men även hos en bifigur som Thede-Julius Silfverstååhl, som ägnas ett kapitel i Thure Gabriel Silfverstååhl, kan man skymta drag av författaren.

Sven Lidman var gift två gånger. Hans andra hustru, Brita Otterdahl, tillhör en senare tid än romanerna, men den första hustrun och framförallt hennes familj fick stor betydelse för dessa. Carin Thiel var 19 år då hon 1908 gifte sig med Sven Lidman, som någon tid hade tillhört den intellektuella och konstnärliga kretsen kring hennes far, Nietzsche-beundraren och bankiren Ernest Thiel, Thielska galleriets skapare. Carins mor som inte längre var gift med bankiren var Anna Josephson. Genom äktenskapet kom Lidman i kontakt med några av de ledande judiska familjerna i Stockholm. Anna Josephson tillhörde en av de allra äldsta svensk-judiska släkterna. Hennes bror John var chef för familjeföretaget, den välkända manufakturfirman Josephson och Bendix, och hennes syster Lisen var gift med bokförläggare Karl-Otto Bonnier. Ernest Thiels bror Arthur var gift med Alice Sachs vars bror Joseph var chef för Nordiska Kompaniet. Deras far Simon Sachs hade på sin tid genom att gifta sig med dottern till Joseph Leja, Mathilda, blivit ägare till firman Joseph Leja, ett av de två varuhus som efter sammanslagning med ett "svenskt" företag bildade NK. Bröderna Thiel som uppfostrats judiskt trots att deras far var katolik umgicks inte efter Ernersts skilsmässa från Anna, så det var genom henne Sven Lidman kom i kontakt med familjerna Sachs/Thiel. Enligt Vällust och vedergällning (22) hade hans "falsa överlägsenhetsinställning" till dem "sitt ursprung i min blivande svärmors kritiska blick på kretsen". Det är inte osannolikt, att Anna här avspeglade den rådande uppfattningen bland de "gamla" svensk-judiska familjerna. Leja och Sachs var relativa nykomlingar i landet och hade ännu inte nått den respektabilitet och

bildning som de äldsta familjerna tillkämpat sig.

Det är inte svårt att hitta paralleller mellan familjerna Sachs/Thiel och familjen Herner i Köpmän och krigare. Svågrarna Josef Sachs och Arthur Thiel hade övertagit firman Joseph Leja av Josefs far Simon Sachs. Men det finns naturligtvis också skillnader. Lidman är inte ute för att skriva en nyckelroman. Han tillgodogör sig verklighetsstoffet men transformerar det så att det skall passa in i hans egen berättelse. De utländska släktskapsförbindelser som beskrivs i romanens kapitel om "Bröllopet i Kana" kan sålunda med åtskilliga detaljlikheter återfinnas hos familjen Sachs (23) även om Lidman flyttat upp dem några pinnhål på den internationella finansstegen. Men de uppges i romanen höra hemma på den Krummska sidan av släkten. Och familjen Krumm tillhörde ju den svensk-judiska aristokratin. Den mest sannolika verklighetsförebilden är i så fall familjen Josephson. Det passar också bättre in på beskrivningen av den "kritiska blick" med vilken en del medlemmar av familjen Krumm säges betrakta Herner.

Familjen Herner härstammade från Polen och hade ännu inte vuxit in i den svenska kultur som var en självklarhet för de gamla släkterna. Otto Herner mediterar själv i slutet av boken (24) över detta förhållande:

hans släkt hade ej hållit måttet — man stiger ej från dräggen, från les grandes juiveries de Pologne, till kulturens toppar i en generation. — Det är för snabb omplantering — man förgiftas genom för starka doser af de eljes mest hälsobringande läkemedel.

Lidman behövde den skarpa åtskillnaden mellan de två familjerna, som för övrigt saknade motsvarighet hos hans modeller — familjerna Leja och Sachs kom från Tyskland liksom (via Danmark) familjen Bonnier och familjen Thiel hade blandad tysk-judisk, tysk och vallonsk härstamning — för att kunna genomföra den diskussion av judefrågan som ges stort utrymme i boken. Konstnärligt är den inte helt övertygande. I sin anmälan (25) hävdar Karl Warburg med viss rätt:

I det hela lider berättelsen af en sammanslagning af tider och förhållanden, som gör att man icke känner riktigt fast mark under fötterna.

Härtill kommer något annat. Det är tydligt att

förf:n arbetat efter lefvande modell, och härom skulle mindre vara att säga om han icke på ett sätt, som ej är mindre oriktigt därför att det tillämpats äfven af större författare, något närgånget ej blott antytt utan rent af utpekat personer och därvid skildrat karaktärer med drag, som inte alls passa hop med de utpekade förebilderna. Det gäller om Abraham Herner, om sonen och om flere andra.

Det är ju för resten en rätt billig effekt — lika billig som varorna i Levins änkas gamla affär — när denna firmas sammanslagning med Bröderna Hedborg till Svea Magasinet skildras i detalj efter verkligheten ellet då andra liknande allbekanta tilldragelser serveras okokta.

Här brister författarens fantasi och han tar verklighetsgodset utan att smälta om det, ett fel som man äfven märkt i hans båda föregående romaner... Detta är ej diktning, det är dagskrönika. I hvarje fall hade det fordrats en starkare kompositionsförmåga för att af dessa ting bilda en roman med verklig sammanhållning mellan de olika delarna.

Familjerna Herner och Krumm har i själva verket också en annan förebild än Sachs/Thiel/Josephson. Det började i Stensborg. När läsaren där introduceras i den Hernerska kretsen är det två drag som framhåvs (26). Det ena är en viss radikalism och fördomsfrihet i tal och åtbörder. En medelålders dam, direktör Herners syster, berättar "med hänförelse, strålande ögon att hon gått i demonstrationståget första maj arm i arm i ledet mellan två skraddargesäller". Och Joseph Krumm får karaktärisera Hjalmar Branting som "den mest begåfvade man som nu finns i Sverige" och tala om att han skänkt 500 kronor till strejkkassan.

Men när "docenten i finansrätt, Arthur Krumm, släktens vetenskapliga stolthet och intellektuella förtviflan" antyder att det funnes bättre sätt att bidra till den sociala rättvisan, tex genom att höja lönen för de kvinnliga biträdena i affären, kommer det andra Hernerska familjedraget fram: det nyktra affärssinnet. Fru Herner griper in i samtalet:

"Du är väl dum nu, Arthur — skall man sammanställa teori och praktik — man måste väl tänka på verkligheten — eljest blir man ju som Tolstoy."

Den repliken återfinnes delvis ordagrant i Sven Lidmans dagbok (27):

När Lisen Bonnier på sin förklaring att hon af själ och hjärta var socialdemokrat, att hon led och jubla-

de med de strejkande arbetarne, af Karin och mig förebråddes, att hon kunde lefva i den lyx hon gör... svarade Lisen Bonnier.

"Det var der barnsligaste jag hört skall man sammanställa teori och praktik. Det var då löjligt — man skall väl tänka på verkligheten också. Eljest blir man som Tolstoy."

Det var alltså familjen Bonnier som från början fick stå modell för familjen Herner. Och det insåg de naturligtvis. Karl-Otto Bonnier tog upp saken i ett brev till författaren vilket föranledde följande dagboksfunderingar (28):

Min Stensborgsromans öde och framtid svävar jag ännu i okunnighet och oro öfver. Karl-Otto har antagit den till tryckning på goda villkor, men på samma gång uttryckt sitt allvarliga missnöje öfver att han och hans anhöriga blifvit skildrade i den.

Det är nu delvis sannt och delvis osannt. Jag har skrivit honom till och påpekat att min roman på intet sätt är en pamflett utan en allvarligt menad och skriven bok. Men i en realistisk roman måste man låta yttervärlden skänka detaljerna — så har jag också gjort i Stensborg. Där finns fraser, gester och tankar som jag uppfattat och genomskådat hos Bonniers under mitt umgänge med dem...

Nu går jag och är orolig för att Bonniers skola krångla: undertryckta och slarfa bort mitt manuskript, göra ändringar i sista korrekturet, utan att jag kan kontrollera det.

Lidman underskattade den Bonnierska fördomsfriheten. Stensborg kom ut i "ocensurerat" skick. Och när Sven Lidman kom hem från Rom, där romanen och de citerade dagboksanteckningarna kommit till, träffade han snart familjen "Herner-Bonnier" på en "förresten mycket treflig middag" hos Anna Josephson, där bla porträttligheten hos vissa av bokens personer diskuterades av förbilderna själva (29).

Memoarförfattaren Sven Lidman går i det ovan citerade (30) manuskriptfragmentet till rätta med romanförfattaren:

Jag lämnade tankarna på några aktieposter, men hängav mig dess intensivare åt heta politiska diskussioner med den klart radikala familjen Bonnier och resultatet av våra sammanstötningar stå (sic!) att läsa i mina romaner Stensborg och Thure-Gabriel Silfverståhl...

Vad de äldre och yngre Bonnier trodde på, trampade jag under fötterna. Vad de förnekade bejakade jag. Det var endast litterärt vi hade samma smak.

Det finns emellertid en Herner som inte i någon större utsträckning kan ha kalkerats på någon medlem av familjerna Bonnier, Josephson, Sachs eller Thiel. Det är Otto, bankdirektören. Flera recensenter framhöll honom saom den bäst tecknade karaktären i boken och en del noterade också författarens tydliga beundran för sin skapelse. Karl Warburg sammanfattar i sin ovan citerade anmälan:

En kall, pessimistisk öfvermänniskotyp, som Otto Herner är obestridligen gifven med kraft och myndighet: man har ett intryck af okuflig viljekraft, seg beslutsamhet, stor framgång och — ringa lycka.

Inte heller är det särskilt svårt att hitta en sannolik förebild. Redan namnet på hans bank, Industribanken, är avslöjande. Lidman lät ju ofta, som redan framgått, sina diktade namn ligga tämligen nära förebildens. Och den mest framstående judiske bankmannen i Sverige vid den här tiden var Svenska Handelsbankens chef 1893–1911, Louis Fraenckel.

Det finns yttre beröringspunkter. Fraenckel var tex liksom Otto Herner ogift. Men de intressantaste likheterna finns på ett annat, om man så vill operativt plan, i deras sätt att göra affärer. Sven Lidman låter på ett ställe (31) Einar Severin karaktärisera sin motståndare:

Otto Herner är en förbannadt duktig karl. Hvad jag inte tycker om hos honom, det är att han aldrig gör några egna affärer... Han grundar aldrig några stora och ovissa men framtidsmöjliga företag — han stöder och finansierar aldrig de stora uppfinningarna — men när bolagen vuxit sig starka och konkurrenterna kommer och lifvet är i full gång, då kommer Otto Herner och gör om boksluten och slår samman kapitalen och lägger upp de stora obligatorionslånen och ger ut gratisaktierna och förtjänar på några pennndrag ungefär tre gånger så mycket som uppfinnaren och de ursprungliga bolagsbildarna förtjänat.

Detta kan jämföras med den karaktäristik av Fraenckels verksamhet som man finner hos Handelsbankens första hävdatecknare (32):

Såsom förhållanden gestaltat sig inom vårt land, torde det vara oundgängligt för en ledande affärsbank att jämväl ägna mycken uppmärksamhet åt det i egentlig mening produktiva näringslivet, speciellt åt industriens utveckling. Sparkapitalets knapphet,

allmänhetens ringa kännedom och bristande intresse vis-a-vis industrien, varigenom vållats, att ännu denna dag fondbörsen egentligen blott betraktas som ett spekulationstillfälle, allt detta gör, att den svenska industrien är i synnerligen hög grad beroende av bankinstituten. Denna sida av bankverksamheten... var efter allt att döma jämförelsevis främmande för Fraenckel... För fusioner och köpeförmedlingar intresserade han sig, men mindre för det långa, tidskrävande och till vinstchanserna osäkra arbetet att stödja en uppväxande industri eller på sund basis rekonstruera i sig lovande, men misskötta företag.

Av de transaktioner som lämnat stoff till Köpmän och krigare var Fraenckel verksamt engagerad i slutskedet av malmfältsaffären (33). Hans tjänster behövdes däremot inte vid NK:s skapelse och han höll sig visligen utanför den metallurgiska härvan (34).

Jag har inte funnit några uppgifter som tyder på att Lidman personligen skulle ha känt Fraenckel. Men han hade säkerligen en utmärkt informant i sin svärfar som senare, i sina självbiografiska anteckningar (35), framställde Fraenckel som en svår och av personlig animositet präglad motståndare. Thiel var under många år nära lierad med Knut Wallenberg och Stockholms enskilda bank som utkämpade många dueller med Handelsbanken innan de bestämde sig för att samarbete åtminstone i vissa fall var att föredraga (36). Redan dessförinnan hade dock relationerna mellan Thiel och Wallenberg svalnat.

Att Thiel i många stycken fått stå modell för Einar Severin är uppenbart. En jämförelse mellan Severin och Thiel, så som han framställs i Vällust och vedergällning, ger klara belägg för detta. Lidman har dock av berättelsetekniska skäl bytt ut Thiels kosmopolitiska härstamning mot en äktsvensk. Det är inte troligt att Severin skall representera en speciellt svensk kapitalisttyp. Han är snarare individualisten med nietzscheanskt färgade övermänniskoföreställningar som Lidman vill kontrastera mot den judiska familje- och rassammanhållningen.

Ty att Lidman valde en judisk miljö när han skulle skildra kapitalismen berodde säkert inte bara på att han själv råkat komma i kontakt med judiska kretsar. Det hade också mer principiella grunder. Frågan om judarnas särskilda relation till kapitalismens utveckling var ett tämligen populärt diskus-

sionsämne vid den här tiden och hade varit det ganska länge. Huset Rothschild hade blivit något av en symbol för den kapitalistiska eran. Karl Marx hade analyserat problemet i sin uppsats *Zur Judenfrage* (1844) där han identifierade kapitalismens anda med en sekulariserad judendom. Antisemiter till höger och vänster hängde på, och 1911, samma år som Köpmän och krigare, utkom ett stort arbete i ämnet, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, av den tyske nationalekonomen Werner Sombart. Det går inte att fastställa om Lidman hade läst någonting i denna fråga men den låg så att säga i luften. Man skulle till och med kunna säga att det var tämligen naturligt för en författare som i en roman ville ge en positiv bild av en "nationell" kapitalism, att kontrastera den mot den internationella kapitalism som judarna stod för.

I Köpmän och krigare behandlas judefrågan både genom händelseförloppet, i personkaraktäristikerna och i insprängda, mer teoretiska diskussioner. Anslaget till de senare lyder så här (37):

När judarnas historia i Sverige en gång skrifs, hvilka tacksamhetsskuldur måste då ej antecknas för svensk kulturs och konsts räkning. Skulder som germanens stolthet måste erkänna och gälda, innan han kan låta raskänslan och det nationella medvetandet skriva fordringarna och kräva deras gäldande.

Men några större fordringar blir det nog inte. Så kan man i varje fall tolka resultatet av den analys som Lidman låter Arthur Krumm, sanningssägaren från förlovningsfesten i Stensborg, genomföra i Köpmän och krigare (38). Det sker i bokens centrala parti, den bröllopsfest där Henrik Silfverståhl som ende icke-judiske deltagare äntligen kommer till insikt om sin livsuppgift. Analysen består av två delar, ett resonemang om antisemitismen och en diskussion om judarna och deras förhållande till Sverige.

Krumm identifierar flera olika slag av antisemitism:

1. "Ett instinktivt rasedvetande", som tex gör att japaner tycker att europeer luktar illa. Det är respektabelt men "ingenting att bygga en världsåskådning på".
2. Den föraktliga antisemitism som inte är något annat än de misslyckades hat mot dem som lyckats

men förvandlats till rashat. "Har du misslyckats i ett mellanhafvande med en fransman eller tysk, så hatar du inte franska eller tyska nationen för det, men har du blifvit besegrad af en jude blir du antisemit."

3. "En slags psykologisk antisemitism som träget annoterar alla små smutsiga människolaster — fäfänga, narraktighet, trolöshet, grymhet etc. — så fort de kommit till uttryck hos en jude — och kallar sedan dessa pöbelegenskaper typiskt judiska, då de äro typiska för all mänsklig underklass."

Men det finns också en fjärde sorts antisemitism och den förklarar sig Arthur Krumm vara anhängare av "därför att jag är svenskt patriot och ingen kosmopolitisk mästare":

När judarna börja tumma på regalerna och kronjuvelerna och vilja styra det land som gästfritt motagit dem och gifvit dem skydd en gång i begynnelsen — när judetidningarna söka leda ett lands öden och opinion efter sina ägares tillfälliga intressen — då hatar jag dem — när judisk kompromissanda och feg undfallenhet predikas som de ledande klassernas dygder, då bekämpar jag dem. När jag ser de franska börsjudarna med millioner vunna på spel och spekulation — icke ett öres, icke en timmes produktivt arbete — bekänna sig som socialister — teoretiskt — och med sina stulna rikedomar bidra till missnøjets underblåsande och den allmänna oredans vidmakthållande... — då förstär jag mycket oklart i Dreyfusaffären, då begriper jag uttryck som *Libre Parole* och *Action Francaise* — deras historiska nödvändighet.

Det är långt ifrån otänkbart att Lidman hört tankegångar av det här slaget framföras i de judiska kretsar där han umgicks. Assimilationism och patriotism odlades ivrigt i den svensk-judiska aristokratin vid den här tiden. Det finns emellertid inte heller någonting som motsäger tolkningen att Krumm här får fungera som författarens språkrör. Men han hävdar i så fall också att dessa förhållanden inte föreligger i Sverige. Den svenska toleransen har lett till en snabb assimilation som gjort att den

ynigre generationen svenska judar — de äro vetenskapsmän, konstnärer, ämbetsmän eller diletantiska pratmakare... — men inga penningmän — inga verkliga finansiella kungsämnerna.

Det gör att den betydelsefulla ekonomiska funktion som kapitalismens vägröjare som de gamla svensk-judiska släkterna lämnat men

de två första generationerna av familjen Her-
ner, Abraham och hans söner, fortfarande
fullgör i Sverige är av övergående natur. När
Otto Herner i slutet av boken (39) mediterar
över sin egen och familjens roll konstaterar
han, att "hans gamla favoritmaxim" — "på
sin höjd när svensken är frireligiös är han
lämplig till affärsman" — inte längre gäller.
En ny generation svenska kapitalister håller
på att ta över. Den saknar kanske fortfaran-
de "den nedärfda känslan och instinkten för
den sunda affären" men det är en fråga om
tid:

Ännu en generation — och man satt kanske i ett
ekonomiskt Storsverige — bland ett folk som förstod
penningens hemliga lagar — som behärskade dess
former — som var guldets herre och ej dess maktlöse
tjänare.

Kanske skulle de då förstå hvad Otto Herner ver-
kad och betydtt — icke genom någon medveten fos-
terländskhet — men genom sitt verks latentia livs-
kraft och banbrytande förnyelsemöjlighet.

Juden som den ekonomiska utvecklingens
katalysator, det är kontentan av Lidmans
analys. Den är kanske inte särskilt originell.
Det är däremot en annan aspekt av hans tan-
kegång. Henrik Silfverstååhl får på bröllops-
festen en intensiv upplevelse av den judiska
familjekänslan och rassammanhållningen.
Antisemiter har ofta använt just det som ar-
gument för att bevisa judarnas skadlighet.
Men Henrik Silfverstååhl värderar sin insikt
annorlunda. Den lär honom att hans gamla
själviskhet är av ondo och får honom att
slutgiltigt inse nödvändigheten av släkt och
nation som det ekonomiska livets fundament
och ändamål.

Linder (40) skriver att samtalet på bröl-
lopfesten "meddelar en allsidig och till syftet
objektiv diskussion av judefrågan sådan den
tedde sig 1911". I formuleringen ligger ett
visst avståndstagande. Och visst är det lätt att
i Lidmans bok finna tankar och formuleringar
som ur vårt perspektiv framstår som anti-
semitiska. Det gäller inte bara den citerade
åsikten om en "berättigad" antisemitism.
Särskilt teckningen av Abraham Herner är
fylld av formuleringar som numera framstår
som uttryck för antisemitiska stereotyper.
Men man måste vara försiktig så att man inte
gör sig skyldig till anakronistisk feltolkning.
Vi betraktar med goda skäl raspsykologiska

spekulationer som ogrundade. Men kring se-
kelskiftet ansågs rasläran vetenskapligt res-
pektabel och föreställningar om rasmässigt
bestämda egenskaper hos människor uppfat-
tades ofta som banalt sanna.

Bland kritikerna var det inte bara Bo
Bergman som togs upp de raspsykologiska
funderingarna. Man ansåg allmänt att Lid-
man i sin skildring på ett tämligen opartiskt
sätt blandat skuggor och dagrar och att han
inte kunde kallas antisemit. Så skrev tex sig-
naturen C.R. U-s. i Upsala Nya Tidning (41):

Det är den högre stockholmska finansvärlden af
judiskt ursprung, som bildar romanens ram... För-
fattaren har ett rent socialt och etnografiskt intresse
däraf, det är ett helt studium som han åvägabragt vid
sin analys af rastyperna, deras egendomligheter och
dessas brytningar vid kontakten med den germanska
urgrund, som utvecklingen gjort eller börjat göra till
deras egen. Denna teckning är också utförd med en
sådan lugn objektivitet, så utan spår af karikatyr och
partitagande åt något håll, att äfven den, som af alla
misslyckade försök i genren blifvit skeptisk i fråga
om raspsykologisk analyseringskonst, måste säga sig
att författaren har träffat det sakligt riktiga.

De flesta kritikerna höll sig på samma
"till syftet objektiva" nivå som författaren.
Men alla kunde eller försökte inte hålla ba-
lansen. I den ansedda kulturtidskriften Ord
och Bild trycktes tex en recension av Olof
Rabenius (42) vars antisemitiska ton bilder
en skarp kontrast till Lidmans och andras
måttfulla språkbruk:

(Otto Hernalers) slutna och förnäma väsen är af
metallisk hårdhet med en spets af obarmhärtighet
och egoism. Världsleda och människoförakt utgöra
bottensatsen i hans själ, som erfar samma äckel inför
sina egna lättköpta sinnliga njutningar som inför
människornas falskhet och feghet. Hvilken kontrast
bildar han ej mot de schacker- och sladderjudar, och
äfven mot de solkiga och klibbiga exemplar af rasen,
som förekomma i boken! Med opartisk omtänksam-
het betraktar Sven Lidman judeväsendet i vårt land,
och framhäfvar både dess motbjudande och respek-
tingifvande sidor... Deras grimaserande narraktig-
het, hala smartheit och simpla penningmaner ha loc-
kat förf. till en karrikatyrisk framställning, som
särskilt utvecklar sig i den praktscen, i hvilken jude-
matadorer från när och fjärran äro samlade på
bröllopsmiddag."

Ännu tydligare är antisemitismen i följande
citater ur Helsingborgs Posten (43) där re-

censenten efter att ha påpekat att Lidman i sin skildring inte ställer sig "osympatiskt mot judarne" fortsätter:

Vi må väl hoppas, att dessa försonande rökoffer skola förmå stilla den vrede, som säkerligen i annat fall skoningslöst skulle gå ut öfver den tilltagsne författarens hufvud. Ty ej minst på det litterära området dominera här i Sverige våra semitiska bröder fullständigt. Både som förläggare och som kritici.

Enligt vår mening hör emellertid Sven Lidmans senaste bok otvetydigt till det mest intressanta, som på många år sett dagen här i landet. Den vågar nämligen säga rent ut många sanningar i en ömtålig, men allt mer brännande fråga, hvilken man hittills af malplacerade hänsyn plägat förbigå med tystnad.

Udden mot förläggarfamiljen Bonnier är tydlig. Vilken eller vilka kritiker som skulle kunna avses efter Oscar Levertins död är där-
emot gåtfullt. Och försöket att förtäckt hävda att Lidman "egentligen" skulle vara anhängare av anmälares form av antisemitism måste väl betecknas som oförskämt.

Inte heller lyckades alla kritiker avläsa Lidmans högst nyanserade bild av judarnas betydelse för svenskt näringsliv. Signaturen J.H. i Karlstads Tidningen (44) talade sålunda om "den judiska börsaristokratien, vilken i detta land som i andra är så öfvermäktig". Också detta är ju en gammal antisemitisk fördom. Judarna har visserligen i en del länder och branscher spelat en långt större roll än som motsvarar deras antal men de har ingenstans — utom i staten Israel — varit dominerande. Vad gäller de svenska förhållandena framstår Lidmans bild även i ljuset av senare forskning som högst rimlig.

Ekonomihistorikern Ernst Söderlund har i ett brev till Hugo Valentin (45) sammanfattat judarnas roll så här:

Det förefaller mig såsom huvudförutsättningarna för judarnas mycket betydande insats inom svenskt näringsliv, medan detta befann sig på ett tämligen utvecklat stadium, är att söka i deras expertis inom här i landet ganska litet kända verksamhetsområden, deras inbördes sammanhållning och deras vidsträckt och överraskande intima kontakter med utländska trosfränder, som intog nyckelpositioner i affärslivet. Att de ledande judiska affärsmännen, förmodligen tack vare dessa kontakter, var företagsekonomiskt mer avancerade än de flesta av deras icke-judiska kolleger, tror jag mig kunna visa.

Söderlunds analys gäller främst den industriella förberedelseperioden. Sedan minskade judarnas betydelse snabbt. NK:s tillkomst och utveckling visar dock, att judar även under en senare period i vissa fall kunde ha likartade inflytelser. I bankvärlden slutade den judiska "storhetsperioden" med Fraenc-kels död, 1911. Andra framstående judiska bankmän var Henrik Davidson (d 1895), Theodor Mannheimer (d 1900) och Eduard Heckscher (d 1910). Det har dock aldrig funnits några judiskägda "familjebankar" av typ Rotschild i Sverige och inte heller några motsvarande förmögenheter.

Sven Lidmans roman Köpmän och krigare är ett dokument av stort kulturhistoriskt intresse. Dess skildring av konsten att göra "klipp" såsom den utövades av det begynnande 1900-talets finanslejon är närgående och trovärdig. Den ger intressanta interiörer av judiskt liv i Sverige och förmedlar en förvånansvärt realistisk uppfattning om de "gammal"-svenska judarnas historiska betydelse. De raspsykologiska spekulationerna är föräldrade men idehistoriskt intressanta.

NOTER

- * En tidigare version av denna uppsats presenterades på forskningsstiftelsen ECO:s konferens "Bilderna av företagsledaren", Gloholmen, Västanfjärd, juli 1982.
1. Bo Berman (B. B-n.). "Svensk berättarkonst", Dagens Nyheter 1911-11-09.
  2. De statistiska uppgifterna har hämtats ur Kurt Samuelsson. Från stormakt till välfärdsstat, Stockholm 1968.

3. Torsten Gårdlund, Industrialismens samhälle, Stockholm 1942, s. 208.
4. Sven Lidmans dagböcker förvaras av hans son, direktör Sven Lidman, Stockholm, som med stor vänlighet ställt dem till mitt förfogande.
5. 1915-06-13, cit i Sven Lidman, Lågan och lindansaren, Stockholm 1952, s. 124.
6. Se tex recensionerna i GHT 1911-11-17 (se not 25) och Skånska Aftonbladet 1911-11-24 (sign -l.).

7. Se recensionen i Sydsvenska Dagbladet-Snällposten 1911-11-29 (sign. -pt-).
8. Kurt Samuelsson, Nordiska Kompaniet, Stockholm 1952, och Josef Sachs, Mitt livs saldo. Köpman och förhandlare, Stockholm 1949.
9. Nils Meinander, Gränges. En krönika om svensk järnmalm, Helsingfors 1968, s. 146.
10. Se, förutom Meinander aa, s. 65-96, även Karl-Gustav Hillebrand, I omvandlingens tjänst. Svenska Handelsbanken 1871-1955, Stockholm 1971, s. 54-60.
11. Sven Lidman, Köpmän och krigare. Stockholm 1911, s. 159. Citeras hädanefter KoK.
12. En utförlig redogörelse finns i Emil Fitger (E. F-r.), "Metallurgiska härfvans historia". Affärsvärlden, årg. 13, 1913, s. 1288-36, 1266-75, 1304-12 och 1338-56. Se även Meinander aa, s. 530-33.
13. Manuskriptfragmentet finns bland Sven Lidmans papper, Kungliga Biblioteket, Stockholm, i L 83:80: Diverse utkast och manuskript.
14. Erik Hjalmar Linder, Fem decennier av nittonhundratalet I, Stockholm 1965, s. 157.
15. John Landquist, "Stationer på en vandring", s. 57-79 i Boken om Sven Lidman, red Roland Hentzel, Stockholm 1952, cit. på s. 66-68.
16. Se tex en gemensam artikel av avgående och tillträdande cheferna för Stockholms fondbörs, Bengt Grönquist och Bengt Ryden, "Både nya och gamla aktörer har brustit i ansvar", Svenska Dagbladet 1985-01-06.
17. Tor Bonnier, Längesen. Samman klippta minnesbilder, Stockholm 1976, s. 114.
18. Biografiska data ur Knut Ahnlund, "Lidman, Sven" etc. Svenskt biografiskt lexikon 22, Stockholm 1977-79, s. 716-723.
19. Jag har inte haft tillgång till detta manuskript.
20. Se not 13.
21. Angående Johan, se Carin Ördell, "Stensborg — en diktares bikt", s. 80-96 i Boken om Sven Lidman aa.
22. Sven Lidman, Vällust och vedergällning, Stockholm 1957, s. 245.
23. Se Josef Sachs aa.
24. KoK s. 409.
25. Karl Warburg, "Två Stockholmsromaner", Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 1911-11-17.
26. Sven Lidman, Stensborg, Stockholm 1910, s. 62-72, cit. på s. 68-69, 71.
27. 1909-08-12.
28. 1910-03-09.
29. 1910-04-25.
30. Se not 13.
31. KoK s. 138-39.
32. Carl Hallendorff, Svenska Handelsbanken 1871-1921, uo (1921), s. 147.
33. Se Hildebrand aa (not 10).
34. Se dock Robert Benckert, Benckerts testamente, Stockholm 1967, s. 84-109, för den relaterade frågan om Norrlandsbankens rekonstruktion där Fraenckel ingrep.
35. Ernest Thiel, Vara eller synas vara, Stockholm 1969, s. 44.
36. Se Olle Gasslander, Bank och industriellt genombrott I-II, Stockholm 1956-59, passim.
37. KoK s. 96.
38. KoK s. 261-69, cit. på s. 261-63, 265.
39. KoK s. 410.
40. Linder aa (not 14), s. 156.
41. Upsala Nya Tidning 1911-12-08.
42. Ord och Bild, årg. 21, 1921, s. 234.
43. Sign S.Å. i Helsingborgsposten 1911-11-22.
44. Karlstads Tidningen 1911-17-09. Se även Nils Erdman, "Svensk självprövning i svensk dikt", Nya Dagligt Allehanda 1912-06-01.
45. Cit i Hugo Valentin, Judarna i Sverige, Stockholm 1964, s. 85-86.